

Skärgårdsidyll med skiktad historia

Den gamla kvarnen på Utö sträcker ut sina breda vingar över ön. När dörren står öppen kan man gå in och kika på inristningar i den nötta trätrappan. De flesta är gjorda av kärlekspar som har smugit sig hit för att vänslas och rista in sina hjärtan och namn.

Det är länge sedan kvarnen användes till malning. Siste mjölnaren, gubben Olle, körde väderkvarnen fram till 1927. När jag ser fotografiet av hans allvarliga ansikte tänker jag: det här är som en film.

För mitt inre kan jag höra gnisslet och knarrandet när kvarnens drivhjul, kugghjul, kvarnstenar och vingar gick igång. Det krävdes stark vind, minst kuling, för att få maskineriet att börja röra sig. Om kvarnvinden var bra fortsatte malandet långt in på kvällarna. Gubben Olle måste vara beredd om vinden tilltog. Bläste det för hårt fick han klättra upp och bromsa vingarna, kasta ut en tross och förankra kvarnen i berget.

Det finns så många historier att berätta bara om denna enda ö. Inte minst om torparna och fiskebönderna som uthärdade ytterskärgårdens hårda livsvillkor i många hundra år. De dokumenterades på 1940-talet i en mycket vacker bok av Harriet Hjort Wetterström, *Utö – ön som var ett paradys*, med foton av torpare som rensar nät och jagar sjöfågel i idylliska omgivningar.

Boken skrevs strax innan torparna avhystes. Det skedde under andra världskriget, när den här militärt strategiska öns bördiga ångar omvandlades till skjutfält av försvarsmakten.

Gruvön blev societetsidyll

Men innan dess, i många hundra år ända fram till 1879, kretsade allt på ön kring Utö gruvor. Ångshöet som skärgårdsbönderna slog gick till att föda dragdjuren vid gruvan. Säden blev bröd åt gruvarbetarna.

Ändå finns inte en enda bild på dessa gruvarbetare bevarad. Ingen teckning, ingen målning, ingenting. Detta trots att malmen i öns gruvor brutits ända sedan medeltiden. Det berättas att lösdrivare i Stockholm under 1600-talet roddes ut till den här avlägsna ön, dömda till straffarbete i gruvan under svåra förhållanden.

I samband med att gruvsdriften upphörde kom ångbåtstrafiken

Bygd och naturs krönikör **MAJA HAGERMAN** är historiker, författare, vetenskapsjournalist och TV-producent.

Hon är bl a medarbetare i Dagens Nyheter och har skrivit uppmärksammade böcker som *Spåren av kungens män*, *Tusenårsresan*, *Det rena landet* och *Käraste Herman* samt producerat ett tiotal historiska dokumentärer för SVT.

Hemsida: majahagerman.se

Utö kvarn.

”Kända kulturpersonligheter hyrde in sig som sommargäster i de pittoreska 1700-talsstugor där gruvarbetare förut i nödortft brukat bo.”

igång i slutet av 1800-talet. Dessa båtar hade helt andra stockholmare ombord. Ett badhotell med värdshus öppnade och plötsligt stod kändisar ur konstnärssocieteten på Utös nya ångbåtsbrygga.

Kända kulturpersonligheter hyrde in sig som sommargäster i de pittoreska 1700-talsstugor där gruvarbetare förut i nödortft brukat bo. Där satt nu författaren Hasse Z och skrev kåserier

på Lurgatan. Den kände fotografen Henry B. Godwin förevigade sin hustru som ballerina ute på klipporna. Allt medan Gubben Olle ännu malde rågsikt i kvarnen, krossade havre åt hästarna på ön och gröpe åt grisarna.

Det finns så många olika historier. Att försvaret förvandlade ängsmarken till skjutfält gav förstås också soldaterna sin historia på ön. Jag minns väderleksrapporten i radion under min barndom, då man kunde höra en varning: ”Röd flagga hissad på Utö kvarn”. Den stora, vindpinade och knakande gamla träkonstruktionen var ännu ett landmärke i skärgården, och röd flagg varnade för skjutövningarna. I min fantasi blev väderkvarnen själv till en varnande, och beskyddande, gammal gestalt som höll ut sina breda vingar där uppe på berget.

Sju kassaskåp – vems historia?

I sju kassaskåp på Utö hembygdsgård förvaras nu kartor, fotografier och andra historiska dokument. Detta gemensamma arv kommer att bilda underlag för ett fortsatt berättande om öns historia. Det blir troligen många skrifter och utställningar, och jag hoppas att det också kan bli små filmer där fotografier, dokument och

bevarade miljöer kan vävas ihop med röster från dem som minns.

Marianne Kajerdal är en av spindlarna i nätet i hembygdsföreningen på Utö, tidigare ordförande och numera kassör. Så fort jag möter henne kommer himmelska minnen för mig – av godis. Marianne hade nämligen kiosken när jag som barn tillbringade långa sommarlov på Utö. Vänlig, tålmodig nästan jämt, stod hon i luckan med tången och den lilla vita papperspåsen för smågodiset. Tefat 25 öre, nötkräm 50 öre och kokosprickar tio öre styck, dubbla priset mot vanliga chokladprickar som bara kostade fem.

– Utö är ett paradys, säger Marianne bestämt och drar ut arkivlådorna i kassaskåpen.

– Harriet Hjorts bok är ju fantastisk, men detta vemod, denna vemodslängtan, dragningen till det förlorade... Tänk att det alltid ska handla om att mista! Vem skriver om det som är nu? Om vårt Utö? Vem bryr sig om oss som lever idag?

Mariannes frågor stannar kvar. Jag kan inte låta bli att undra var hennes egen historia finns. Vad hände med kiosken? Har hon själv skrivit ner sina minnen? Och finns det några foton på henne i luckan? Marianne sätter hopp till sitt barnbarn Simon, som är mycket intresserad av den lokala historien.

Jag borde nog nämna för dem bägge att jag till våren ska hålla en kurs om att berätta om kulturarv med film. Om hur man väljer ämne, mejslar ut innehåll, bygger upp manus och skriver speakertext. Det blir en universitet-skurs, *Berätta med film om kulturarv och historia*, vid Högskolan i Dalarna – och som ges på distans. Man kan alltså delta var i landet man än befinner sig. Hoppas att någon i hembygdsföreningen känner sig sugen. ●